

طراحی الگوی ساختاری و توسعه مسئولیت اجتماعی سازمان گمرک بر اساس آموزه های نهج البلاغه

سیامک آذری^۱

نیما رنجی جفرودی^۲

علیرضا فرخ بخت فومنی^۳

(تاریخ دریافت ۱۴۰۳/۱۰/۲ - تاریخ تصویب ۱۴۰۴/۱/۲۵)

نوع مقاله: علمی پژوهشی

چکیده

خداوند تعالی در قرآن مجید بر اجتماعی بودن انسان صحنه می گذارد. بر این اساس طبق کلام الهی انسان یک موجود اجتماعی است و برای زندگی باید وارد اجتماع شود که این مورد توسط امام علی (ع)، مورد توجه قرار گرفته است. هدف این پژوهش طراحی الگوی ساختار مسئولیت اجتماعی سازمان گمرک بر اساس آموزه های نهج البلاغه می باشد. به طور کلی طرح تحقیق حاضر، روش آمیخته (کیفی- کمی) می باشد و با توجه به ماهیت موضوع روش کیفی از نوع

۱- گروه مدیریت واحد آستارا، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران.

۲- گروه مدیریت، واحد انزلی، دانشگاه آزاد اسلامی، انزلی ایران. (نویسنده مسئول): ranji@iaubanz.ac.ir

۳- گروه مدیریت، واحد انزلی، دانشگاه آزاد اسلامی، انزلی ایران.

تحلیل محتوای و روش کمی نیز از روش توصیفی- همبستگی (پیمایشی) استفاده شده است و بنابراین با توجه به مساله پژوهش، واحد تحلیل در این پژوهش مطالب نهج البلاغه در رابطه با مسئولیت اجتماعی سازمان می باشد. جامعه آماری این تحقیق در بخش کیفی را کتاب نهج البلاغه بود و نمونه آماری این تحقیق نیز کلیه خطبه ها و مطالب در رابطه با مسئولیت اجتماعی بود. ابزار گردآوری اطلاعات نیز فیش های مخصوص روش تحلیل محتوا بودند و مطالب مربوط به پژوهش از کتاب نهج البلاغه مورد بررسی جمع آوری شد و با استفاده از روشهای تحلیل محتوای کمی مورد مطالعه قرار گرفتند و بر این اساس دستورالعمل کدگذاری بر مبنای موضوع و هدف تحقیق تهیه شد و بر مبنای آن، مطالب مورد نظر استخراج و کدگذاری شدند و در بخش کمی کلیه کارکنان و مدیران اداره کل گمرکات کشور می باشد که از بین آنها با توجه به جدول مورگان به تعداد ۳۸۳ نفر برای نمونه به روش تصادفی طبقه ای انتخاب شدند و با پرسشنامه ۷۲ سوالی محقق ساخته با طیف لیکرت مورد تحلیل قرار گرفتند و تحلیل سوال ها با آزمونهای معادلات ساختاری (SEM) با استفاده از نرم افزارهای SPSS و Lisrel انجام گرفته است و با توجه به دستور دوران متعامد (چرخش واریماکس) تمامی عوامل شناسایی شده می توانند جز ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه به شمار بیایند.

واژگان کلیدی: مسئولیت اجتماعی، سازمان گمرک، نهج البلاغه.

۱- مقدمه

بحث از جایگاه مسئولیت پذیری در عرصه های مختلف سبک زندگی اسلامی، از مباحث بسیار ضروری جامعه کنونی ماست؛ زیرا زندگی پیچیده انسان امروزی با رشد و پیشرفت تکنولوژی و نیز سهولت دسترسی به انواع اطلاعات مفید و غیر مفید و فرو ریختن مرزهای اجتماعی، فرهنگی و یا حتی جغرافیایی با چالش های فراوانی همچون جهانی شدن و بومی ماندن، بحران جمعیت، بحران سلامتی و تغذیه، دگرگونی های فناوری، اثرات فناوری نوین ارتباطی بر مهارت های

اجتماعی و اخلاقیات، مشکلات خانوادگی و ... روبه‌روست (سازمان بهداشت جهانی، ۱، ۲۰۰۹). انسان موجودی اجتماعی است که در زندگی جمعی خویش در برابر دیگران مسئول است و باید برای حقوق دیگران احترام قائل شود (رونقی، ۱۳۹۸).

خداوند تعالی در قرآن مجید بر اجتماعی بودن انسان صحنه می‌گذارد. بر این اساس طبق کلام الهی انسان یک موجود اجتماعی است و برای زندگی باید وارد اجتماع شود؛ آنجا که می‌فرماید «ای مردم ما همه شما را نخست از مرد و زنی آفریدیم و آنگاه شعبه‌های بسیار و فرق مختلف گردانیدیم تا یکدیگر را بشناسید» (حجرات: ۱۳). در همین راستا امام علی (ع) به مردم سفارش دارد و دست‌خداوند را با کسانی می‌داند که در جماعت زندگی می‌کنند و انسانها را به پرهیز از پراکندگی فرا می‌خواند؛ چراکه انسان تنها و به دور از جامعه و جماعت، بهره‌شیطانی است، آن گونه که گوسفند تنها بهره‌گرگ خواهد بود. امام (ع) بدین گونه تفکر اسکوپسم^۲ یا فرار از شرکت در امور اجتماعی را نفی می‌کند و بدون اصالت می‌داند (نهج البلاغه، خطبه ۱۲۷، ۲۴۱). اصطلاح مسئولیت اجتماعی به تعهدهای قانونی و اخلاقی اشاره دارد که ناشی از تأثیر عملیات سازمانی در جامعه، اقتصاد و محیط زیست است (گومز^۳، ۲۰۱۵). منظور از مسئولیت اجتماعی شرکتها، پیوستگی و اتحاد میان فعالیت‌ها و ارزش‌های سازمان به گونه‌ای است که منافع کلیه ذی‌نفعان شامل سهام‌داران، مشتریان، کارکنان، سرمایه‌گذاران و عموم جامعه، در سیاست‌ها و عملکرد سازمان منعکس شود (حاجیها و سرافراز، ۱۳۹۳). به بیان دیگر، سازمان باید همواره خود را جزئی از اجتماع بداند، به جامعه احساس مسئولیت داشته باشد و در راستای بهبود رفاه عمومی به گونه‌ای مستقل از منافع مستقیم شرکت، تلاش کند (فروغی، میرشمس شهنشانی و سمیه پور، ۱۳۸۷).

یکی دیگر از متغیرهای که با سواد اخلاقی در ارتباط هست متغیر مسئولیت‌پذیری می‌باشد،

---

۱ - World health organization

۲ - Escopism

۳ - Gomez

مسئولیت‌پذیری اغلب به نوعی ارتباط بین افراد و محیط آنها اشاره دارد. در حوزه ارتباطات بین افراد و سازمان‌ها، مسئولیت‌پذیری به پاسخگویی دلالت دارد؛ پاسخی که چیزی بیش از فرافکنی است. مثلاً پاسخ‌هایی مانند «این روش کار ماست» یا عوامل بازار هیچ انتخابی را برای ما باقی نمی‌گذارند»، چیزی بیش از توجیه کار نیست. در مسئولیت‌پذیری، نگرش فرد؛ «نسبت به اقداماتی که انجام می‌دهد، نیز بخشی از پاسخ او را می‌سازد و این پاسخ ممکن است مورد سؤال واقع شود (فیشر و نیجهوف، ۱، ۲۰۱۵). اقدام مسؤولانه مستلزم پاسخی است که بر اساس مقاصد و انگیزه‌های اقدامات و فعالیتها ارائه گردد. باونز، ۲، ادعا می‌کند که برای پاسخگو بودن باید فرصت مسؤولانه عمل کردن وجود داشته باشد (باونز، ۲۰۱۶). آزادی برای مسؤولانه عمل کردن یک پیش شرط کلی، در خصوص مسئولیت‌پذیری است. این پیش شرط کلی را می‌توان به جنبه‌های مختلفی تقسیم کرد از جمله تمایل به اقدام، توانایی پیش‌بینی و دوراندیشی، امکان اقدام کردن و وجود مهارت‌های یک ارزیابی آگاهانه (باونز، ۵۵). برای تحقق اهداف سازمانی افراد لایق و کاردانی باید در راس امور قرار گیرند تا باعث زیاد شدن مسئولیت‌پذیری کارکنان بیشتر در سازمان گردد. انگیزه حالت یا وضعی روانی است که رفتار را در جهت هدف یا هدف‌هایی نیرو می‌دهد (همان، ۱۲۵).

با وجود تأکید اسلام بر مسئولیت اجتماعی، بخش اعظمی از بررسی‌های معاصر در خصوص مسئولیت‌پذیری اجتماعی سازمانها بر دستورالعمل‌ها و رویکردهای غربی مبتنی است (طالب‌نیا، رجب‌دری و خانی‌ذلان، ۱۳۹۷). در واقع، روح سرمایه‌داری را می‌توان به راحتی در همه دیدگاه‌های غرب در رابطه با مسئولیت اجتماعی سازمان مشاهده کرد. برای نمونه، نظریه‌های اندیشمندان غربی مسئولیت اجتماعی سازمان را به عنوان ابزاری برای دستیابی به مزیت رقابتی مد نظر قرار می‌دهند (ریازمیر و همکاران، ۳، ۲۰۱۵)

از یک سو جهان بینی غربی، بر نفع مالی بنا شده است. توجه به مسئولیت اجتماعی سازمان در این

۱- Fisscher and Nijhof

۲- Bovens

۳- Riaz Mir et al

جوامع نیز در راستای تحقق سودآوری و اهداف مالی است. از سوی دیگر، جهان‌بینی تأیید شده اسلام مبتنی بر اخلاق محوری و خیر جمعی است. به بیان دیگر، تأکید بر مسئولیت اجتماعی در اسلام هم راستا با جهان‌بینی توحیدی بوده و مبتنی بر نفع مادی نیست. بنابراین، بین مبانی فلسفی اسلام و غرب تفاوت‌های جدی و اساسی وجود دارد (بوستانی، بانسی و شاکری، ۱۳۹۶). چون مدل‌های موجود در رابطه با مسئولیت اجتماعی سازمان بر مبنای الگوها و فرهنگ جوامع غربی طراحی شده است، واکاوی مؤلفه‌های مسئولیت اجتماعی بر مبنای منابع اسلامی برای سازمانی با فرهنگ اسلامی ضرورت پیدا می‌کند. در نتیجه، هدف از پژوهش حاضر، پاسخ به این سوال است که الگوی ساختار مسئولیت اجتماعی سازمان گمرک بر اساس آموزه‌های نهج البلاغه چگونه است؟

۲- روش شناسی پژوهش

به طور کلی طرح تحقیق حاضر، روش آمیخته (کیفی- کمی) می‌باشد و با توجه به ماهیت موضوع روش کیفی از نوع تحلیل محتوای ۱ و روش کمی نیز از روش توصیفی- همبستگی (پیمایشی) استفاده شده است. تحلیل محتوا روشی پرکاربرد برای فهم محتوایی است. در هر پژوهشی واحد تحلیل بنا بر ماهیت مساله مورد بررسی مشخص می‌شود. بنابراین با توجه به مساله پژوهش، واحد تحلیل در بخش کیفی این پژوهش مطالب نهج البلاغه در رابطه با مسئولیت اجتماعی سازمان می‌باشد. جامعه آماری این تحقیق را کتاب نهج البلاغه تشکیل می‌دهند. نمونه آماری این تحقیق نیز کلیه خطبه‌ها و مطالب در رابطه با مسئولیت اجتماعی بود. ابزار گردآوری اطلاعات نیز فیش‌های مخصوص روش تحلیل محتوا بودند و مطالب مربوط به پژوهش از کتاب نهج البلاغه مورد بررسی جمع‌آوری شد و با استفاده از روشهای تحلیل محتوای کمی مورد مطالعه قرار گرفتند و بر این اساس دستورالعمل کدگذاری بر مبنای موضوع و هدف تحقیق تهیه شد و بر مبنای آن، مطالب مورد نظر استخراج و کدگذاری شدند و قسمت کمی این تحقیق،

توصیفی از نوع پیمایشی می‌باشد که با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته بر اساس اطلاعات بدست آمده از بخش کیفی، برای بررسی ساختار مسئولیت اجتماعی سازمان گمرک بر اساس آموزه‌های نهج البلاغه و تعیین درجه تناسب مدل پیشنهادی انجام شد. در این بخش، پرسشنامه‌ای مشتمل بر ابعاد و مؤلفه‌های مسئولیت اجتماعی سازمان گمرک بر اساس آموزه‌های نهج البلاغه که از ترکیب و تحلیل محتوای متون و مصاحبه‌های انجام شده توسط محقق ساخته با ۷۲ سوال با طیف لیکرت بود که جامعه آماری در این بخش را کلیه کارکنان و مدیران اداره کل گمرکات کشور تشکیل می‌دهد؛ که طبق اعلام سازمان تعداد آنها کلیه کارکنان کشور ۸۴۸۲ و مدیران ۴۵۵ نفر می‌باشد. روش نمونه‌گیری به صورت روش نمونه‌گیری روش تصادفی طبقه‌ای بود. برای تعیین حجم نمونه نیز از جدول مورگان استفاده شده است که طبق این جدول تعداد نمونه آماری برابر ۳۸۳ نفر بدست آمده است و پس از انجام روایی و پایایی از طریق ارایه به کارکنان سازمان گمرک استان اردبیل تکمیل شدند و تحلیل سوال‌ها با آزمون‌ها معادلات ساختاری (SEM) با استفاده از نرم افزارهای SPSS و Lisrel انجام گرفته است.

۳- یافته‌های پژوهش

بنابر عنوان پژوهش مبنی بر طراحی الگوی ساختار مسئولیت اجتماعی سازمان گمرک بر اساس آموزه‌های نهج البلاغه، ابعاد مسئولیت اجتماعی ضمن تحلیل سرعنوان‌های موضوعی کتاب نهج البلاغه در ۵ بعد اخلاقی مسئولیت اجتماعی، بعد آموزش و یادگیری مسئولیت اجتماعی، بعد رهبری و مدیریتی مسئولیت اجتماعی، بعد فرآیندهای اقتصادی مسئولیت اجتماعی و در نهایت بعد حقوقی مسئولیت‌های اجتماعی بررسی شد که یافته‌ها به شرح ذیل است:

۱-۳- **بعد اخلاقی مسئولیت اجتماعی**: امیرالمؤمنین در بازگشت از جنگ صفین به کوفه، در میانه راه وصیت‌هایی برای تربیت و رشد و تعالی همه نوجوانان و جوانان سراسر تاریخ می‌نویسد که از بهترین منشورهای پرورش و آموزش بشری به شمار می‌رود. لیکن برای اینکه از نظر روان‌شناسی و جامعه‌شناسی، یک الگوی شناخته‌شده و روشن برای مخاطب معرفی کرده باشد، آن وصایا را خطاب به فرزند برومندش، امام‌حسن مجتبی (ع) نگاشته است. در بخشی از آن سفارش‌ها می‌نویسد یا بُنی، اجعل نفسک میزناً فی ما بینک و بین غیرک. فرزند عزیزم! خویشتن را ترازویی قرار ده میان خود و دیگران؛ فأحب لغيرک ما تُحب لنفسک و اکره له ما تُکره لها؛ در

نتیجه چیزی را برای جز خودت دوست بدار که برای خودت دوست می‌داری، و چیزی را برای او ناخوش شمار که برای خودت ناخوش می‌شماری.

و لا تَظلم كما لا تُحِب أن تُظلم: ستم بر کسی روا مدار، چنان‌که دوست نداری بر تو ستم رود. و أحسن كما تُحِب أن يُحسِن اليك: نیکی کن، چنان‌که دوست داری به تو نیکی شود. و استقبح من نفسك ما تستقبحه من غيرك: آنچه را از جز خودت زشت می‌شماری، از خود نیز زشت بشمار.

و ارض من الناس بما ترضاه لهم من نفسك: از مردم چیزی را بپسند و بدان خشنود باش که از سوی خودت برای آنان می‌پسندی.

و لا تَقُل ما لا تَعلم و إن قل ما تعلم: آنچه را نمی‌دانی مگو اگرچه آنچه را می‌دانی اندک باشد برای گفتن.

و لا تَقُل ما لا تُحِب أن يُقال لك: چیزی را که دوست نداری به تو گویند به دیگری مگوی. این هشت سفارش، کلید طلایی گشودن درهای بهشت این جهانی به روی همه افراد اجتماع است؛ اجتماعی که افرادش بر روی واقعیت‌های زندگی مادی زمین می‌زی‌اند و اندیشه‌شان به سوی آسمان بالا می‌رود و هر دو بُعد حیات طیبیه را برای همه شهروندان به ارمغان می‌آورد. طبق بررسی فرمایشات گرانقدر امام علی علیه السلام در کتاب نهج البلاغه ۴ بعد اخلاقی به شرح جدول (۱) برای مسئولیت اجتماعی استنباط شد.

جدول شماره (۱) - فراوانی ابعاد اخلاقی مسئولیت اجتماعی در نهج البلاغه

مفاهیم اصلی	فراوانی کلیدواژه	درصد کلیدواژه	جمله ی مورد نظر در نهج البلاغه
اخلاق اجتماعی	۲۴	٪۲۹/۶۹	خطبه ۱/۲۳-خطبه ۲۲/۱۹۳-حکمت ۱۵۹ و ...
اخلاق رهبری	۱۰	٪۱۲/۳۴	نامه ۵۳-خطبه ۱۸/۲۱۶
اخلاق سیاسی	۱۷	٪۲۰/۹۸	خطبه ۱۶/۳-خطبه ۹-نامه ۳/۴۶
اخلاق علمی	۳۰	٪۳۷/۰۳	نامه ۲۴/۳۱-۲۸-خطبه ۶/۱۲۸-نامه ۴۰/۵۳-حکمت ۱۲۷-۲۷۴
جمع	۸۱	٪۱۰۰	

طبق یافته‌ها در بعد اخلاقی مسئولیت اجتماعی بیشترین فرمایشات حضرت علی حول مقوله ی

اخلاق علمی بوده است، در حکمت ۳۶۶ در رابطه با هماهنگی علم و عمل فرمود: علم و عمل پیوندی نزدیک دارند و کسی که دانست باید به آن عمل کند، چرا که علم، عمل را فرا خواند اگر پاسخش داد می ماند و گرنه کوچ می کند.

۲-۳- بعد آموزش و یادگیری مسئولیت اجتماعی: یادگیری یکی از مهم ترین و در عین حال یکی از مشکل ترین مفاهیم برای تعریف کردن است. از دیدگاه امام علی (ع) نیز مردم لازم است ابتدا دانشجو باشند و سپس همواره همان طور که دانش می جویند (طالب علم هستند)، دانش خود را به نسل بعد منتقل کنند و این کار به تدریج و گام به گام صورت گیرد. به عبارت دیگر، عالم و معلم ربّانی شوند. بدین ترتیب، جامعه مورد نظر نظام تربیتی اسلام، جامعه - ای است که همواره در حال «یادگیری مداوم و مادام العمر» باشد. طبق بررسی فرمایشات گرانقدر امام علی علیه السلام در کتاب نهج البلاغه ۴ بعد آموزش و یادگیری مسئولیت اجتماعی به شرح جدول (۲) برای مسئولیت اجتماعی استنباط شد.

جدول (۲) - فراوانی ابعاد آموزش و یادگیری مسئولیت اجتماعی در نهج البلاغه

مفاهیم اصلی	فراوانی کلیدواژه	درصد کلیدواژه	جمله ی مورد نظر در نهج البلاغه
آموزش معنوی	۱	۵/۸۸٪	خطبه ۱۲۴
آموزش روانی	۴	۲۳/۵۲٪	خطبه ۱۲۳-۳۵-۳۴
آموزش دینی	۳	۱۷/۶۴٪	نامه ۲۸/۳۱-۲۹
آموزش تاکتیک های فردی و گروهی	۹	۵۲/۹۴٪	نامه ۱۶- خطبه ۶۶-۱۲۴-۱۰۷-۲۴۱ نامه ۱۱-
جمع	۱۷	۱۰۰٪	

طبق یافته ها در ابعاد آموزش و یادگیری مسئولیت اجتماعی در نهج البلاغه بیشترین فرمایشات حضرت علی حول مقوله ی آموزش تاکتیک های فردی و گروهی بوده است، ایشان در نامه ۱۶ در یکی از روزهای آغازین جنگ صفین در سال ۳۷ هجری به لشکریان خود فرمودند: عقب نشینی هایی که مقدمه هجوم دیگری است، و ایستادنی که حمله در پی دارد نگرانان نسازد. حق شمشیرها را اداء کنید، و پشت دشمن را به خاک بمالید، و برای فرو کردن نیزه ها، و محکم ترین ضربه های شمشیر، خود را آماده کنید، صدای خود را در سینه ها نگهدارید که در از بین بردن سستی نقش بسزایی دارد. به خدایی که دانه را شکافت، و پدیده ها را آفرید، آنها اسلام را

نپذیرفتند، بلکه به ظاهر تسلیم شدند، و کفر خود را پنهان داشتند و آنگاه که یاورانی یافتند آن را آشکار ساختند.

۳-۳- بعد رهبری و مدیریتی مسؤلیت اجتماعی: یکی از محورهای اصلی مطالعه در حوزه ی مدیریت مقوله رهبری است. طی فیش برداری از کتاب نهج البلاغه در حوزه رهبری و مدیریت مسؤلیت اجتماعی ۷مقوله اصلی در سفارشات امام علی طبق جدول (۳) استنباط گردید. جدول (۳)- جدول و نمودار فراوانی ابعاد رهبری و مدیریتی مسؤلیت اجتماعی در نهج البلاغه

مفاهیم اصلی	فراوانی کلیدواژه	درصد کلیدواژه	جمله ی مورد نظر در نهج البلاغه
نقش رهبری در جامعه	۷	۵/۰۷٪	خطبه ۷/۲۱۶-۸-حکمت ۴۶۷
شرایط رهبری و مدیریت	۲۴	۱۷/۳۹٪	خطبه ۱/۱۷۳-۵/۱۳۱-حکمت ۷۳
اصول و مبانی اخلاقی مدیریت	۱۶	۱۱/۵۹٪	نامه ۸/۵۳-۱۰-خطبه ۱۸/۲۱۶
وظایف رهبری	۳۱	۲۲/۴۶٪	نامه ۱۱۴/۵۳-خطبه ۲۰۹-۳۱-۳۹-۲۱۶- حکمت ۳۲۲
اختیارات رهبری	۹	۶/۵۲٪	خطبه ۳
حقوق اجتماعی-سیاسی رهبری	۱۵	۱۰/۸۶٪	خطبه ۱/۲۱۶-حکمت ۳۲۲
حقوق متقابل رهبری با مردم و مسئولان	۳۶	۲۶/۰۸٪	نامه ۵۰-خطبه ۱۰/۳۴
جمع	۱۳۸	۱۰۰٪	

طبق یافته‌ها در ابعاد رهبری و مدیریتی مسؤلیت اجتماعی در نهج البلاغه بیشترین فرمایشات حضرت علی حول مقوله ی حقوق متقابل رهبری با مردم و مسئولان بوده است،

۴-۳- بعد فرآیندهای اقتصادی مسئولیت اجتماعی : آن چه امروزه از اقتصاد فهمیده می شود و به صورت رشته ای علمی در کنار دیگر رشته های علوم مطرح است، علمی است که درباره چگونگی فعالیت ها و روابط اقتصادی افراد جامعه با یک دیگر و اصول و قوانینی بحث می کند که بر امور مزبور حکومت دارد و مسائلی که باید در عمل با توجه به مقتضیات زمانی و مکانی اتخاذ شود تا موجبات سعادت و ترقی جامعه و رفاه و آسایش افراد آن را تأمین کند. چنان دنبال کار و تحصیل معاش باش که انگار برای همیشه در دنیا هستی و چنان به فکر آخرت باش که گویا در آستانه مرگ قرار داری. (۳)

حضرت در تقسیم ساعات شبانه روز مؤمن می فرماید: لِّلْمُؤْمِنِ ثَلَاثُ سَاعَاتٍ: فَسَاعَةٌ يُنَاجِي فِيهَا رَبَّهُ وَ سَاعَةٌ يَرُومُ مَعَاشَهُ وَ سَاعَةٌ يُخَلِّي بَيْنَ نَفْسِهِ وَ بَيْنَ لَدَّتَيْهَا. (۴) : امام علیه السلام در این کلام، برای اقتصاد، نقشی هم تراز «عبادت» قائل می شود و اقتصاد را مجموعه اعمالی می داند که تابع نظام ارزشی حاکم بر انسان است، و از آن جا که هدف در نظام ارزشی حاکم بر انسان از دیدگاه اسلام، با توجه به بُعد حق گرا و کمال طلب او، رسیدن به مقام قرب ربوبی است، فرد با ایمان باید با چنین «معیاری» همه رفتارهای خویش را منطبق سازد تا به هدف خویش دست یابد.

حضرت در این زمینه به مالک اشتر می فرماید: وَ لِيَكُنْ أَحَبُّ الْأُمُورِ إِلَيْكَ أَوْسَطُهَا فِي الْحَقِّ وَ أَعَمَّهَا فِي الْعَدْلِ وَ أَجْمَعَهَا لِرِضَى الرَّعِيَّةِ. (۵) محبوب ترین کارها نزد تو، سازگارترین آن ها با «حق» و گسترده ترین در «عدالت» و فراگیرترین در جلب «رضایت» مردم باشد؛

از این رو، نگاه کمال خواهانه امام به اقتصاد و فعالیت های دنیایی را می توان در جای جای زندگی و نامه ها و دستورالعمل های وی به کارگزارانش مشاهده کرد. از این رو در بررسی مولفه فرآیندهای اقتصادی مسئولیت اجتماعی در نهج البلاغه ۵ عنوان اصلی برای امور اقتصادی از کلام امیرالمومنین استنتاج شد که در جدول (۴) مشهود است.

جدول (۴) - فراوانی ابعاد فرآیندهای اقتصادی مسئولیت اجتماعی در نهج البلاغه

مفاهیم اصلی	فراوانی کلیدواژه	درصد کلیدواژه	جمله ی مورد نظر در نهج البلاغه
اخلاق اقتصادی	۹	٪۲۰/۰۰	نامه ۲۵-۵۱
مدیریت اقتصادی	۵	٪۱۱/۱۱	نامه ۲/۴۰-۱/۴۳-۵۱
راهبردهای اقتصادی	۱۶	٪۳۵/۵۵	نامه ۲۴-۱۰-خطبه ۱۸/۲۱۶-حکمت ۳۹۰
عدالت اقتصادی	۵	٪۱۱/۱۱	خطبه ۱/۱۲۶-۱۵-۲۲۴/
مبارزه با فساد و مشکلات اقتصادی	۱۰	٪۲۲/۲۲	خطبه ۲۲۵-نامه ۱۲۶/۵۳
جمع	۴۵	٪۱۰۰	

از مهمترین راهبردهای اسلامی، راهبرد اقتصادی مسئولیت اجتماعی است که سرآغازی برای پیمودن راهی طولانی با عزمی استوار و تلاشی بی وقفه است. با توجه به اینکه وظایف و اهداف حاکمیت از منظر امیرالمومنین (ع) و فلسفه آن در خدمت به مردم و آخرت خلاصه می شود، حضرت علی در نامه ۲۶ در اشاره به حکمرانی خوب و اخلاق کارگزاران اقتصادی قبل از هر چیز، مخنف بن سلیم را از نفاق و دوگانگی ظاهر و باطن بر حذر می دارد و از بدرفتاری با مردم و خود برتری و بی اعتنایی به آنها نهی می فرماید و در بخش دیگری تأکید می کند که توبه عنوان عامل جمع آوری زکات حقی در آن داری که ما به تو می پردازیم؛ ولی بقیه آن متعلق به نیازمندان امت است که باید به آنها برسد. حضرت در پایان نامه، او را از هرگونه خیانت در این امانت بر حذر می دارد و خیانت به امت و امام امت را بدترین خیانت می شمرد.

۳-۵- بعد حقوقی مسئولیت اجتماعی: علی علیه السلام در دوره خلافت تقریباً پنج ساله خویش در گفتار و رفتار خود، توجه ویژه ای به حقوق عمومی مردم داشته است. دقت در ابعاد

مختلف مباحث حقوقی مطرح شده از سوی آن حضرت به عنوان رهبری الهی می تواند منبعی کم نظیر در پژوهشهای حقوقی و سیاسی به شمار آید و ملاک و معیاری مطمئن در جهت تدوین حقوق بشر در اسلام باشد. در بررسی سرعنوان حقوق کتاب نهج البلاغه با ۴ مقوله ی اصلی از ابعاد حقوقی مسئولیت اجتماعی از منظر کلام امام مواجه می شویم که به شرح جدول (۵) است.

جدول (۵)- فراوانی ابعاد حقوقی مسئولیت اجتماعی در نهج البلاغه

مفاهیم اصلی	فراوانی کلیدواژه	درصد کلیدواژه	جمله ی مورد نظر در نهج البلاغه
حقوق اجتماعی	۷	٪۲۵/۹۲	خطبه ۴/۲۱۶- حکمت ۱۳۴
حقوق سیاسی	۵	٪۱۸/۵۱	خطبه ۶-۱/۲۱۶
حقوق فردی	۱۲	٪۴۴/۴۴	نامه ۱۰-۱/۱۹- خطبه ۵/۲۱۶- حکمت ۳۹۹
حقوق زیست محیطی	۳	٪۱۱/۱۱	نامه ۱۰/۲۵
جمع	۲۷	٪۱۰۰	

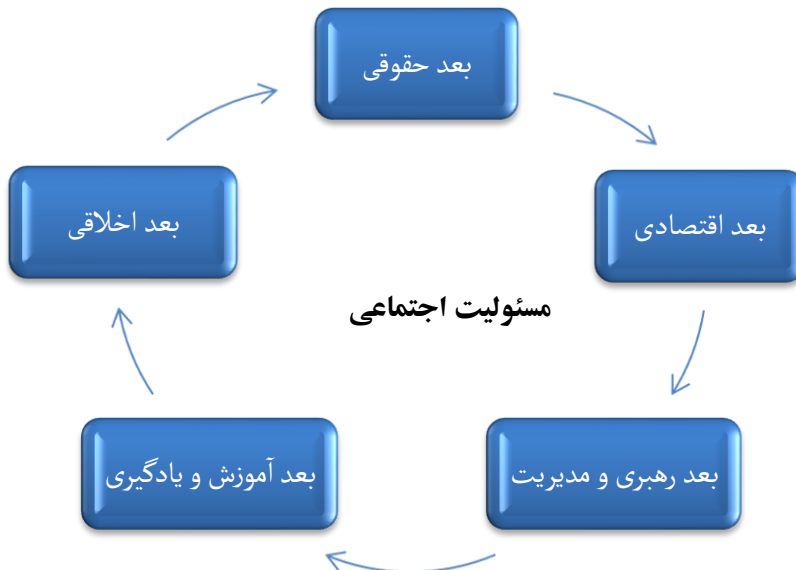
طبق بررسی نمودار که نشانگر این است حقوق فردی در نهج البلاغه بیانگر دیدگاه امام علی (ع) نسبت به حق آزادی فردی است. در بیان نهج البلاغه حق آزادی فردی دارای اهمیت فراوان بوده، و در شمار موضوعاتی است که آشکارا به آن پرداخته شده است. رویکرد امام در رویارویی با مخالفانش از خوارج، و دشمنانش در نبردهای جمل و صفین نمادی از اهمیت موضوع حق آزادی فردی در سیره او است. آنگاه که به او خبر رسید که گروهی از سپاهیان کوفه تصمیم گرفته اند به خوارج بپیوندند؛ اما امام (ع) آنان را به سبب ترک لشکر و پیوستن به دشمنان، آزاری نرساند. ابن کواء در مسجد و در میان نماز، با علی ستیز می کرد و سخنانی بر زبان می آورد که دال بر تکفیر امام بود؛ لیکن او کمترین آزاری به او نرساند. روزی یکی از خوارج پس از شنیدن سخنی حکیمانه از امام علی (ع) گفت: «خدا این کافر را بکشد؛ چه نیک فهم است». مردمان برخاستند تا آن مرد را بکشند؛ لیکن با وجود زشتی سخن آن خارجی،

حضرتش فرمود:

انما هو سبٌ بسبِّ او عفوٌ عن ذنب (همان، حکمت ۴۱۲)

لختی درنگ کنید، پاداش دشنام، دشنام است یا عفو از گناه.

همچنین، از شرایط زمان و سخنان امیرالمؤمنین (ع) چنین برمی آید که او حتی برای دشمنان خود نیز حقوقی قائل بود و احکام شرع به وی اجازه نمی داد به آنها تعدی کند. همین منطق نحوه عمل او را در برابر سپاه معاویه در صفین، آن گاه که آب را از سپاه امام (ع) بازداشتند، توجیه می کند. زیرا آن گاه که امام لشکر معاویه را با قدرت، از کنار چاه های آب راند، امام به آنها اجازه داد که از آب استفاده کنند. در بررسی مسئولیت اجتماعی در نهج البلاغه طی تحلیل محتوای کمی و فیش برداری های صورت گرفته ۵ مولفه اصلی بعد اخلاقی، بعد آموزش و یادگیری، بعد رهبری و مدیریت، بعد اقتصادی و حقوقی مسئولیت اجتماعی از دل صدها مولفه فرعی استخراج شد که توجه و پیاده سازی این مولفه ها نقش مهمی در ارتقا کیفی مسئولیت اجتماعی افراد در جامعه خواهد داشت در ادامه با ارائه مدل بصری مولفه های مسئولیت اجتماعی نشان داده شده است.

شکل (۱) - مدل بصری مولفه های مسئولیت اجتماعی در نهج البلاغه

۴-تحلیل سوال اول :

وضع موجود از نظر ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه در سازمان گمرک چگونه است؟

برای تحلیل سوال اول تحقیق از آزمون t تک نمونه‌ای با مقدار آزمون برابر ۳ و فاصله اطمینان ۹۵٪ استفاده شده است. در صورتی که مقدار آزمون بزرگ‌تر از ۰/۰۵ باشد، متغیر موردنظر با مقدار آزمون تفاوت معناداری ندارد و در صورتی که مقدار P-Value کوچک‌تر از ۰/۰۵ باشد، متغیر موردنظر با مقدار آزمون تفاوت معناداری دارد. در این حالت اگر میانگین بالاتر از عدد ۳ بود، متغیر موردنظر به صورت قوی در جامعه آماری وجود دارد، و اگر میانگین پایین‌تر از عدد ۳ بود، متغیر مورد نظر به صورت ضعیف در جامعه آماری وجود دارد. در جدول زیر وضع موجود از نظر ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه در سازمان گمرک از طریق آزمون تی تک نمونه‌ای مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

جدول (۶)- نتیجه آزمون t تک نمونه‌ای وضع موجود از نظر ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه (Test Value = ۳)

متغیر	p-value sig.(۲-tailed)	میانگین	انحراف معیار	آزمون t
بعد اخلاقی مسئولیت اجتماعی	۰/۰۰۰	۴/۳۰	۱/۱۴	۳۰/۸۹
بعد آموزش و یادگیری مسئولیت اجتماعی	۰/۰۰۰	۴/۰۶	۱/۵۰	۱۲/۴۴
بعد رهبری و مدیریتی مسئولیت اجتماعی	۰/۰۰۰	۴/۰۰	۱/۶۷	۱۶/۳۳
بعد فرآیندهای اقتصادی مسئولیت اجتماعی	۰/۰۰۰	۴/۲۸	۱/۲۵	۱۰/۶۲
بعد حقوقی مسئولیت‌های اجتماعی	۰/۰۰۰	۴/۴۰	۱/۰۹	۱۰/۵۵

همان‌طور که در جدول (۶) مشاهده می‌شود، تمامی ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه دارای میانگین بزرگ‌تر از ۳ و P-Value کوچک‌تر از ۰/۰۵ هستند بنابراین می‌توان بیان نمود که تمامی متغیرها به صورت قوی در جامعه آماری وجود دارند.

سوال دوم: اعتبارسنجی الگوی طراحی شده ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه در سازمان گمرک چگونه است؟

برای تحلیل سوال دوم تحقیق از تحلیل عاملی اکتشافی و تاییدی استفاده گردیده است. با توجه به ادبیات تحقیق برای مدل ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه ۷۲ گویه شناسایی شده در قالب ۵ عامل مورد آزمون قرار گرفت. بدین منظور برای تک تک عوامل تحلیل عاملی اکتشافی صورت گرفته که در این مرحله، عواملی که نامربوط و از همبستگی پایین برخوردار باشند حذف می گردند. به این منظور و برای بررسی کفایت داده ها جهت انجام تحلیل عاملی اکتشافی، از آزمون KMO و بارتلت استفاده شد. مقدار KMO همواره بین ۰ و ۱ در نوسان است. در صورتی که مقدار KMO کمتر از ۰/۵ باشد داده ها برای تحلیل عاملی مناسب نخواهد بود و اگر مقدار آن بین ۰/۵ و ۰/۷ باشد می توان به تحلیل عاملی پرداخت. اما در صورتی که مقدار آن بزرگتر از ۰/۷ باشد، همبستگی های موجود در بین داده ها برای تحلیل عاملی مناسب خواهند بود.

از سوی دیگر برای اطمینان از مناسب بودن داده ها برای تحلیل عاملی، مبنی بر اینکه ماتریس همبستگی هایی که پایه تحلیل عاملی قرار می گیرد در جامعه برابر صفر نیست باید از آزمون بارتلت استفاده کرد که بر پایه آن در صورتیکه عدد Sig مربوط به آن کوچکتر از ۰/۰۵ باشد می توان اظهار داشت که ماتریس همبستگی مخالف صفر است و داده ها کفایت لازم جهت انجام تحلیل عاملی اکتشافی را دارند.

جدول (۷) - آزمون KMO و بارتلت مدل ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		۰/۹۰۰
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	۵۳۴/۷۹۰
	df	۲۲۰۰
	Sig.	۰/۰۰۰

با توجه به جدول (۷) عدد KMO برابر با (۰/۹۰۰) و Sig آزمون بارتلت نیز برابر با (۰/۰۰۰) می باشد. بنابراین داده ها از کفایت لازم جهت انجام تحلیل عاملی اکتشافی برخوردارند.

جدول (۸) - تحلیل عاملی اکتشافی مدل ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه

طبقه	گویه‌ها	عواملها				
		۱	۲	۳	۴	۵
بعد اخلاقی مسئولیت اجتماعی	سوال ۱	۰/۷۰				
	سوال ۲	۰/۷۵				
	سوال ۳	۰/۷۰				
	سوال ۴	۰/۶۶				
	سوال ۵	۰/۵۶				
	سوال ۶	۰/۷۰				
	سوال ۷	۰/۷۰				
	سوال ۸	۰/۶۷				
	سوال ۹	۰/۸۰				
	سوال ۱۰	۰/۶۰				
	سوال ۱۱	۰/۶۴				
	سوال ۱۲	۰/۶۷				
بعد آموزش و یادگیری مسئولیت اجتماعی	سوال ۱		۰/۷۰			
	سوال ۲		۰/۷۷			
	سوال ۳		۰/۷۷			
	سوال ۴		۰/۷۸			
	سوال ۵		۰/۷۰			
	سوال ۶		۰/۷۲			
	سوال ۷		۰/۷۸			
	سوال ۸		۰/۷۶			
	سوال ۹		۰/۶۴			
	سوال ۱۰		۰/۶۶			
	سوال ۱۱		۰/۵۹			
	سوال ۱۲		۰/۵۸			

		۰/۷۱			سوال ۱	بعد رهبری و مدیریتی مسئولیت اجتماعی
		۰/۷۵			سوال ۲	
		۰/۷۰			سوال ۳	
		۰/۶۰			سوال ۴	
		۰/۷۰			سوال ۵	
		۰/۷۲			سوال ۶	
		۰/۷۲			سوال ۷	
		۰/۸۸			سوال ۸	
		۰/۷۲			سوال ۹	
		۰/۷۸			سوال ۱۰	
		۰/۷۲			سوال ۱۱	
		۰/۷۵			سوال ۱۲	
		۰/۷۵			سوال ۱۳	
		۰/۶۱			سوال ۱۴	
		۰/۵۶			سوال ۱۵	
		۰/۵۶			سوال ۱۶	
		۰/۷۸			سوال ۱۷	
		۰/۶۴			سوال ۱۸	
		۰/۶۲			سوال ۱۹	
		۰/۵۶			سوال ۲۰	
		۰/۷۴			سوال ۲۱	
	۰/۶۷				سوال ۱	بعد فرآیندهای اقتصادی مسئولیت اجتماعی
	۰/۷۸				سوال ۲	
	۰/۶۹				سوال ۳	
	۰/۶۰				سوال ۴	
	۰/۷۴				سوال ۵	
	۰/۸۸				سوال ۶	
	۰/۶۲				سوال ۷	
	۰/۶۶				سوال ۸	

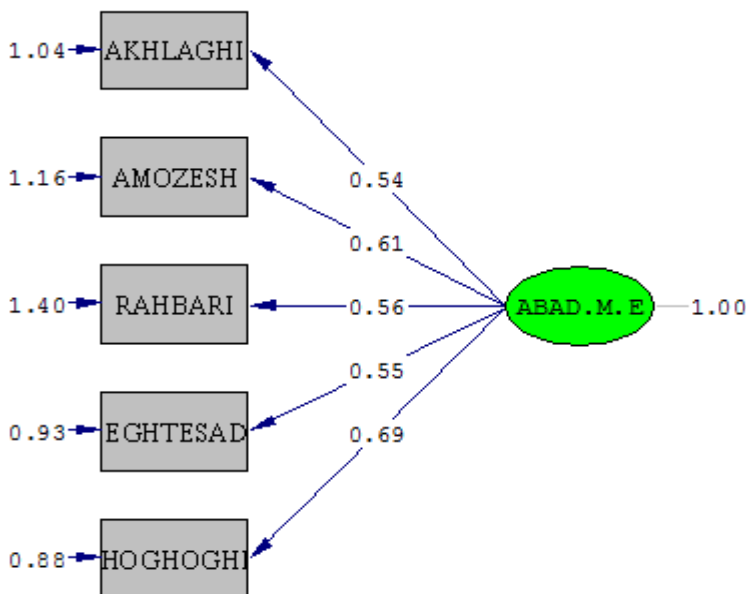
	۰/۷۶				سوال ۹	مدل حقوقی مسئولیت‌های اجتماعی
	۰/۵۶				سوال ۱۰	
	۰/۵۶				سوال ۱۱	
	۰/۶۶				سوال ۱۲	
	۰/۶۰				سوال ۱۳	
	۰/۷۶				سوال ۱۴	
	۰/۷۸				سوال ۱۵	
۰/۶۷					سوال ۱	
۰/۷۸					سوال ۲	
۰/۶۹					سوال ۳	
۰/۶۰					سوال ۴	
۰/۷۴					سوال ۵	
۰/۸۸					سوال ۶	
۰/۶۲					سوال ۷	
۰/۶۶					سوال ۸	
۰/۷۶					سوال ۹	
۰/۵۶					سوال ۱۰	
۰/۵۶					سوال ۱۱	
۰/۶۶					سوال ۱۲	

با اجرای دستور دوران متعامد (چرخش واریماکس) در بررسی نتایج تحلیل عاملی اکتشافی بر روی مدل ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه نشان داده شد که تمامی سوال های تحقیق به لحاظ داشتن بار عاملی بیشتر از ۰/۳۰ در ۵ عامل دسته بندی شدند. بنابراین می توان بیان نمود که تمامی عوامل شناسایی شده می توانند جز ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه به شمار بیایند.

۱-۴- تحلیل عاملی تاییدی ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه

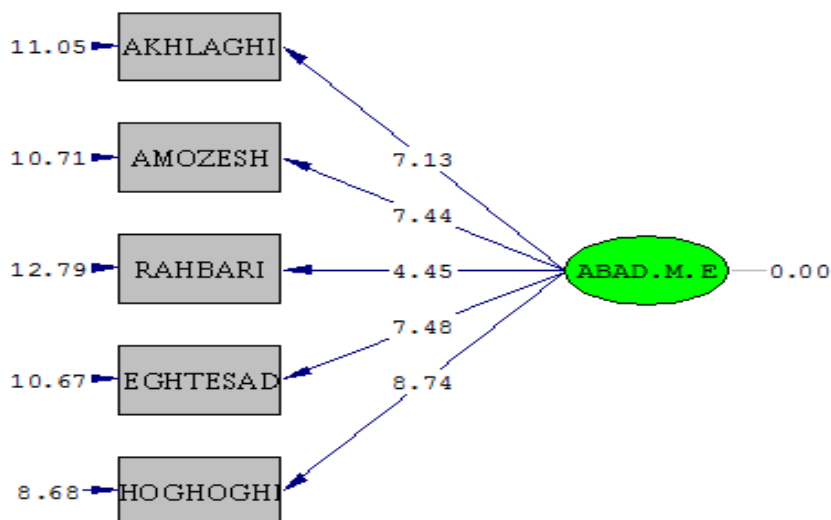
بعد از تحلیل انجام عاملی اکتشافی، مدل تحلیل عاملی برای تحلیل عاملی تاییدی سوال های مربوط به ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه، مدل خروجی لیزرل به صورت تخمین استاندارد و اعداد معنی داری است. این مدل شامل کلیه ابعاد مسئولیت اجتماعی

بر اساس آموزه های نهج البلاغه می باشد. اعداد روی فلش ها بیانگر مقدار بار عاملی متغیرها بوده و نمایانگر میزان هر کدام از آنهاست. شاخصهای برازش مدل با توجه به شکل (۲) حاکی از مناسب بودن مدل اندازه گیری ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه با مقدار RMSEA برابر ۰/۰۸۳ می باشد و با توجه به اینکه کمتر از ۰/۱ است نشان دهنده میانگین مجذور خطاهای مدل مناسب است. همچنین مقدار کای دو به درجه آزادی کمتر از ۳ می باشد.

Chi-Square=26.28, df=13, P-value=0.01560, RMSEA=0.083

شکل (۲)- مدل معادلات ساختاری مدل ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج

Chi-Square=26.28, df=13, P-value=0.01560, RMSEA=0.083

شکل (۳) - مقدار T-Value عوامل مدل ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه

همانطور که در شکل (۳) نشان داده می‌شود، نتایج به دست آمده از تحقیق نشان داد که تمامی روابط بین سازه های تحقیق برقرار است. همچنین مقدار شاخص های برازش در جدول (۹) آمده است که نشان دهنده برازش مناسب مدل است.

جدول (۹) - نتایج برازش مدل ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه

نتیجه	مقدار مجاز	اعداد بدست آمده	شاخص	معیارهای برازش مدل
برازش مناسب	کمتر از ۳	۲/۰۲	K χ /df	نسبت کای دو به درجه آزادی
برازش مناسب	کمتر از ۱	۰/۰۸	RMSEA	ریشه میانگین مجذورات
برازش مناسب	نزدیک صفر	۰/۰۲۰	RMR	ریشه مجذور مانده ها
برازش مناسب	بالاتر از ۰/۹	۰/۹۵	NFI	شاخص برازش هنجار شده
برازش مناسب	بالاتر از ۰/۹	۰/۹۵	NNFI	شاخص نرم برازندگی
برازش مناسب	بالاتر از ۰/۹	۰/۹۷	CFI	شاخص برازش تطبیقی
برازش مناسب	بالاتر از ۰/۹	۰/۹۷	IFI	شاخص برازش اضافی
برازش مناسب	بالاتر از ۰/۹	۰/۹۱	RFI	شاخص برازش نسبی
برازش مناسب	بالاتر از ۰/۹	۰/۹۵	GFI	شاخص برازندگی
برازش مناسب	بالاتر از ۰/۹	۰/۹۰	AGFI	شاخص برازندگی تعدیل یافته

با توجه به نتایج، شاخصهای برازندگی در مدل های اندازه گیری تحلیل عامل تأییدی ابزارهای پژوهش می توان گفت مقدار خوبی دو در همه مدل های اندازه گیری در سطح خطای ۵ درصد معنادار است. همچنین، نسبت خوبی دو به درجه آزادی در همه مدل های اندازه گیری با توجه به ملاک مدنظر، بیانگر برازش مناسب مدلهای مفهومی است. مقدار شاخص RMSEA در همه مدل های اندازه گیری در دامنه قابل قبول قرار دارد و این امر نیز گویای مقدار خطای قابل قبول در مدل های اندازه گیری ابزارها است. مقادیر شاخص های AGFI، GFI، CFI، NFI و NNFI در همه مدل های اندازه گیری ابزارها نیز با توجه به ملاک مدنظر مطلوب ارزیابی شدند که نشان دهنده برازش مناسب مدلهای اندازه گیری است. بنابراین، با توجه به نتایج مدل های اندازه گیری، می توان گفت همه ابزارهای پژوهش برازش مناسب و قابل قبول دارند.

۲-۴- اعتبار سنجی مدل ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه

در این قسمت پایایی و روایی همگرا و واگرایی ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه برآورد گردیده است. نتایج پایایی به روش همبستگی سؤالات با نمره کل، پایایی هر سؤال، روایی همگرایی و تشخیصی (تمایز) سازه های استخراجی بر اساس مدل نهایی در جداول

زیر ارائه می‌شود.

جدول (۱۰) - تحلیل پایایی و روایی همگرای ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه

متغیر	آلفای کرونباخ	AVE	CR
بعد اخلاقی مسئولیت اجتماعی	۰/۸۳	۰/۵۳	۰/۹۲
بعد آموزش و یادگیری مسئولیت اجتماعی	۰/۷۲	۰/۵۷	۰/۹۲
بعد رهبری و مدیریتی مسئولیت اجتماعی	۰/۷۳	۰/۵۵	۰/۹۱
بعد فرآیندهای اقتصادی مسئولیت اجتماعی	۰/۷۵	۰/۵۴	۰/۸۷
بعد حقوقی مسئولیتهای اجتماعی	۰/۸۵	۰/۴۸	۰/۹۲

نتایج جداول بالا حاکی از این است که ضریب همبستگی سؤالات با نمره کل پرسشنامه بالاتر از ۰/۳ و پایایی هر سؤال بیشتر از ۰/۵ گزارش شد، که نشان می‌دهد سؤالات در سنجش ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه از دقت کافی برخوردارند. علاوه بر این پایایی به روش آلفای کرونباخ بالاتر از ۰/۶ و پایایی مرکب نیز بیشتر از ۰/۷ گزارش شد که نشان می‌دهد هر ۵ عامل نیز در تعیین عوامل مربوط به مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه از دقت لازم برخوردارند. همچنین نتایج جداول نشان می‌دهد که برای هر سازه CR $AVE > 0.5$ و در نتیجه مؤلفه‌ها از روایی همگرا برخوردارند.

در تحلیل کمترین مربعات جزئی برای اعتبار تشخیصی که بیانگر وجود همبستگی‌های جزئی بین شاخص‌های یک سازه و شاخص‌های سازه‌های دیگر است از معیار فرونل و لارکر (FORNELL-LARCKER) استفاده می‌شود. معیار فرونل و لارکر اشاره به این مسئله دارد که ریشه دوم مقادیر واریانس شرح داده شده (AVE) هر سازه، بزرگ‌تر از مقادیر همبستگی آن سازه با سازه‌های دیگر باشد، مقادیر موجود در روی قطر اصلی ماتریس، باید از کلیه مقادیر موجود در ستون مربوطه بزرگ‌تر باشد. در جدول (۱۱) ماتریس فرونل و لارکر برای عوامل مربوط به طراحی ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه بیان شده است.

جدول (۱۱)- ماتریس فروئل و لارکر عوامل مربوط به ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه

متغیر	بعد اخلاقی مسئولیت اجتماعی	بعد آموزش و یادگیری	بعد رهبری و مدیریتی مسئولیت اجتماعی	بعد فرآیندهای اقتصادی مسئولیت اجتماعی	بعد حقوقی مسئولیت‌های اجتماعی
بعد اخلاقی مسئولیت اجتماعی	۰/۷۱				
بعد آموزش و یادگیری مسئولیت اجتماعی	۰/۶۳	۰/۸۶			
بعد رهبری و مدیریتی مسئولیت اجتماعی	۰/۵۳	۰/۷۲	۰/۷۶		
بعد فرآیندهای اقتصادی مسئولیت اجتماعی	۰/۴۵	۰/۴۹	۰/۶۶	۰/۷۷	
بعد حقوقی مسئولیت‌های اجتماعی	۰/۴۹	۰/۵۸	۰/۶۳	۰/۵۱	۱/۴۱

همان‌طور که مشخص است مقادیر موجود در روی قطر اصلی ماتریس، از کلیه مقادیر موجود در ستون مربوط آن بزرگ‌تر است و نشان دهنده آن است که در مدل ما دارای اعتبار تشخیص مناسبی است. این یافته‌ها نشان می‌دهد که هر ۵ عامل، هدف پرسشنامه را که طراحی مدل مسئولیت اجتماعی سازمان گمرک بر اساس آموزه های نهج البلاغه است بر آورد می‌کند (روایی همگرا) و همچنین نتایج حاکی از این است که خرده مقیاس‌ها چنان همبستگی بالایی ندارند که همه آن‌ها تبدیل به یک سازه شوند و لذا مؤلفه‌ها تکراری نیستند (روایی واگرا).

۵- بحث و نتیجه‌گیری

بحث از جایگاه مسئولیت‌پذیری در عرصه‌های مختلف سبک زندگی اسلامی، از مباحث بسیار ضروری جامعه کنونی ماست؛ زیرا زندگی پیچیده انسان امروزی با رشد و پیشرفت تکنولوژی و نیز سهولت دسترسی به انواع اطلاعات مفید و غیرمفید و فرو ریختن مرزهای اجتماعی، فرهنگی و یا حتی جغرافیایی با چالش‌های فراوانی همچون جهانی شدن و بومی ماندن، بحران جمعیت،

بحران سلامتی و تغذیه، دگرگونی‌های فناوری، اثرات فناوری نوین ارتباطی بر مهارت‌های اجتماعی و اخلاقیات، مشکلات خانوادگی و ... روبه‌روست (سازمان بهداشت جهانی، ۱، ۲۰۰۹). غفلت از مسئله مسئولیت‌پذیری در سبک زندگی می‌تواند خسارت‌های جبران‌ناپذیری بر پیکره جامعه وارد کند. وقتی افراد نتوانند میان شیوه زندگی خود، باورها و ارزش‌های خویش ارتباط برقرار نمایند، بعد از مدتی ممکن است دست از باورها و ارزش‌های خود بشویند و آنان را ناکارآمد تلقی کنند! و برای اینکه توجهی برای سبک زندگی غیراسلامی خود داشته باشند، باورها و ارزش‌های اسلامی را زیر سؤال ببرند. قرآن کریم در این باره می‌فرماید: *ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ آسَأُوا السُّؤَىٰ أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِئُونَ*: سپس سرانجام کسانی که اعمال بد مرتکب شدند، به جایی رسید که آیات خدا را تکذیب کردند و آن را به مسخره گرفتند! (الرُّوم/ ۱۰). نهج البلاغه یکی از متون اساسی و تاثیرگذار در میراث فکری اسلامی است؛ لذا مواجهه فکری با این متن و تلاش برای عرضه پرسشهای جدی به آن و کشف و استنباط و استنتاج پاسخ‌های این متن به منظور حل و فصل مساله‌های فرا روی جامعه بشری، امری ضروری است. اهمیت بحث مسئولیت جمعی از این جهت است که پذیرش یارد و نفی مسئولیت جمعی پیامدهای متفاوتی در پی دارد و بر چگونگی داوری ما نسبت به رفتارهای فردی و اجتماعی اثر جدی می‌گذارد. به علاوه، بررسی و تبیین دقیق این موضوع می‌تواند ظرفیت‌های اندیشه‌ی اجتماعی اسلام را بیش از پیش آشکار سازد.

طبق نتایج، در بررسی مسئولیت اجتماعی در نهج البلاغه طی تحلیل محتوای کمی و فیش برداری‌های صورت گرفته ۵ مولفه اصلی شامل (بعد اخلاقی، بعد آموزش و یادگیری، بعد رهبری و مدیریت، بعد اقتصادی و حقوقی مسئولیت اجتماعی) از دل صدها مولفه فرعی استخراج شد که توجه و پیاده‌سازی این مولفه‌ها نقش مهمی در ارتقاء کیفی مسئولیت اجتماعی افراد در جامعه خواهد داشت و طبق نتایج بخش کمی تمامی ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه‌های نهج البلاغه به صورت قوی در جامعه آماری وجود دارند و داده‌ها از کفایت لازم جهت انجام تحلیل عاملی اکتشافی برخوردارند. تمامی سوال‌های تحقیق به لحاظ داشتن بار عاملی بیشتر از ۰/۳۰ در

۵ عامل دسته بندی شدند. بنابراین می توان بیان نمود که تمامی عوامل شناسایی شده می توانند جز ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه به شمار بیایند و با توجه به نتایج مدل های اندازه گیری، همه ابزارهای پژوهش برازش مناسب و قابل قبول دارند. این یافته با نتایج پژوهش های رضوان خواه و همکاران (۱۳۹۹)، هنری لطیف پور و عروتی موفق (۱۳۹۹)، دانایی- فرد و همکاران (۱۳۹۹)، عباسی (۱۳۹۳)، دیدگاه و دیگران (۱۳۹۷)، عمرانی و دیگران (۱۳۹۴)، حیدری و ساجدی (۱۳۹۲)، عابدی و نیلی (۱۳۹۲) همخوانی دارد. اداره گمرک جمهوری اسلامی ایران یک سازمان دولتی و یکی از زیرمجموعه های وزارت امور اقتصاد و دارایی می باشد. این سازمان متولی گمرک در ایران می باشد و مسئول جمع آوری تعرفه ها و کنترل جریان کالاها به داخل و خارج از کشور است که به عنوان مرزبان اقتصادی کشور نقش محوری و هماهنگ کننده در مبادی ورودی و خروجی کشور را دارد و در راستای اجرای وظایف کارهای مختلفی مانند انجام تشریفات گمرکی؛ اجرای قوانین و مقررات مربوط به بازارچه های مرزی، مرز نشینان و پلهوران، انعقاد تفاهم نامه و موافقت نامه های گمرکی، استفاده از فن آوریهای نوین و تجهیز اماکن گمرکی به ابزارهای پیشرفته، توسط گمرک انجام می شود و گمرک جمهوری اسلامی ایران عهده دار مسئولیت خطیر اجرای سیاست های اقتصادی و تجاری در مرزهای رسمی کشور می باشد. تحولات سیاسی و اقتصادی جهان و خصوصاً منطقه، طی سالیان اخیر، ضرورت اتخاذ روش های روزآمد و پذیرش امور عیدیه ای را علاوه بر تکالیف گذشته به این سازمان تحمیل نموده است. در حال حاضر گمرک صرفاً یک سازمان اجرایی و تامین کننده منابع درآمدی دولت نمی باشد، بلکه با کارکردهای کنترلی و نظارتی خود، از عوامل موثر در تسریع روند توسعه، افزایش میزان سرمایه گذاری خارجی، انتقال دانش فنی، حمایت از صنایع نوپای ملی، تنظیم بازار عرضه و تقاضا، تثبیت قیمت ها، ایجاد تعادل در تراز پرداخت ها، اشتغال آفرینی، تسهیل ترانزیت کالا و افزایش درآمد ارزی حاصله، رعایت مسائل امنیتی، ارتقای سطح بهداشت و سلامت جامعه، اعمال قوانین سازمان انرژی اتمی و کنترل مواد پرتوزا، رعایت مقررات زیست محیطی و محافظت از لایه اوزون، اجرای قانون استاندارد ملی، برقراری انواع قرنطینه های ضروری، مبارزه با تجارت مواد مخدر، اسلحه و مواد منفجره، پول شویی، تجارت گونه های حیوانی و گیاهی در معرض

خطر انقراض، سلاح‌های شیمیایی و تروریسم و حفظ میراث فرهنگی کشور محسوب می‌گردد.
۱-۵- با توجه به نتایج بدست آمده پیشنهادات زیر ارائه می‌گردد:

در کنار آموزش‌های شغلی، آموزش اخلاقی امری ضروری به نظر می‌رسد. چراکه نمی‌توان از کارکنان انتظار رفتار مسئولانه را داشت، بدون آنکه به آن‌ها مسئولیت را آموزش داده باشیم. مدیری که رفتاری درست و صادقانه دارد بدون آن که قصد آموزش کارکنان را داشته باشد به آنان تعهد اخلاقی را یاد می‌دهد و الگوی کارکنانش در زمینه اخلاق می‌شود.

- مدیران و کارکنان سازمان در تصمیمات و اقدامات خود به غیر از چارچوب‌های قانونی باید تحت تأثیر اصول اخلاقی نیز باشند؛ زیرا چارچوب‌های قانونی به طور مناسب پوشش دهنده تصمیمات درست و مطلوب نیستند. سازمانها در شناخت تعهدات اخلاقی خود در قبال اجتماع و نیز تشخیص و حل مسائل اخلاقی در کسب و کار محتاج دانش تخصصی معینی هستند و این دانش همان اخلاق حرفه‌ای است.

- مدیران سازمان گمرک، برای روابط بازر و گسترده‌تر را در بین کارکنان بصورت انجام فرایض دینی به صورت گروهی فراهم نمایند.

پیشنهاد می‌شود دقت و اهتمام در امر استخدامی افراد به گونه‌ای که هر فرد در پستی مشغول به کار شود که توانایی و شایستگی لازم را برای تصدی آن دارد. زیرا انتصاب شایسته افراد در مشاغل سازمانی در افراد احساس شایسته بودن را ایجاد می‌نماید.

منابع

* قرآن کریم. ترجمه: مهدی الهی قمشه‌ای.

* نهج البلاغه. ترجمه: محمد دشتی

— بوستانی، حمیدرضا؛ بانسی، عبدالله؛ شاکری، احمد (۱۳۹۶). اولویت بندی مؤلفه‌های فرهنگ سازمانی

از منظر نهج البلاغه در دانشگاه اسلامی، **فصلنامه مدیریت در دانشگاه اسلامی**، ۶(۱)، ۶۱-۷۸

— حاجیها، زهره؛ سرافزار، بهمن (۱۳۹۳). بررسی رابطه بین مسئولیت پذیری اجتماعی شرکتها و هزینه

حقوق صاحبان سهام در شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران، **فصلنامه پژوهشهای**

تجربی حسابداری، ۴(۱۴)، ۱۰۵-۱۲۳.

- حیدری، محمدشریف؛ و ساجدی، ابوالفضل (۱۳۹۲)، موانع تربیت اجتماعی کودکان در خانواده‌های امروزی، **معرفت**، (۱۹۴)، ۱۱۵-۱۳۳.
- دانایی فرد، حسن؛ بوستانی، حمیدرضا؛ شاکری، ساناز و ذکی، مهدی (۱۳۹۹)، مضمون کاوی مسئولیت اجتماعی سازمان از دیدگاه آیات و روایات: دلالت‌هایی برای دانشگاه‌های جامعه اسلامی، **فصلنامه مطالعات منابع انسانی**، ۱۰، ۴، ۱۱۸-۱۴۵.
- دیدگاه، زهرا؛ شریعتی، سیدصدرالدین؛ بهشتی، سعید؛ و ایمانی نائینی، محسن (۱۳۹۷)، تبیین نقش مسئولیت‌پذیری در تربیت اجتماعی نوجوانان براساس تفسیرالمیزان، **فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی**، (۳۴)، ۲۷-۵۶.
- رضوان خواه، سلمان؛ صالحی، اکبر و سجادی، سیدمرتضی (۱۳۹۹)، مسئولیت‌های اجتماعی انسان از منظر امام علی (ع) با تأکید بر نهج البلاغه و نقش تعلیم و تربیت در تحقق آن‌ها، **اسلام و مطالعات اجتماعی**، ۸، ۱ (پیاپی ۲۹)، ۸-۳۵.
- رونقی، محمدحسین (۱۳۹۸). رابطه اخلاق حرفه‌ای اسلامی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی بر سرمایه اجتماعی. **فصلنامه مدیریت اسلامی** ۲۷ (۳) ۱۸۴-۱۶۳.
- طالب‌نیا، قدرت‌الله؛ رجب‌دری، حسین؛ خانی‌ذلان، امیررضا (۱۳۹۷)، بررسی عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها از دیدگاه اسلامی، **فصلنامه مدیریت اسلامی**، ۲۶ (۲)، ۱۸۳-۲۱۱.
- عابدی، منیره؛ و نیلی، محمدرضا (۱۳۹۲)، بررسی تحلیلی اهداف تربیت اجتماعی آموزش و پرورش ایران و مقایسه آن با دیدگاه‌های علامه طباطبایی، **تربیت اسلامی**، (۱۶)، ۷۹-۱۰۰.
- عباسی، آمنه (۱۳۹۳)، مسئولیت‌پذیری اجتماعی در نهج البلاغه، **کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی**، قم.
- عمرانی، سیدمسعود؛ افسردیر، حسن و سادات عمرانی، مرجان (۱۳۹۴)، راهکارهای تربیت اجتماعی و عاطفی نوجوانان در قرآن و احادیث، **پژوهشنامه معارف قرآنی**، (۲۳)، ۷-۳۴.
- فروغی، داریوش و میرشمس شهشهانی، مرتضی و پورحسین، سمیه (۱۳۸۷)، «نگرش مدیران درباره افشای اطلاعات حسابداری اجتماعی: شرکتهای پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران»، **بررسی های حسابداری و حسابرسی**، ۱۵، ۵۲، ۵۵-۷۰.
- هنری لطیف پور، یحیی و عبدالله و عروسی موفق، اکبر (۱۳۹۹)، مسئولیت جمعی از نگاه امام علی (ع) در نهج البلاغه، **فصلنامه علوم سیاسی**، ۲۳، ۹۲، ۲۴-۵۰.
- Bovens, M.A.P. (۲۰۱۶), "Verantwoordelijkheid en organisatie: beschouwingen over aansprakelijkheid, institutioneel burgerschap en ambtelijke ongehoorzaamheid", **Tjeenk willink**,

- _ Dusuki, A. W., & Abdullah, N. I. (۲۰۰۷). Maqasid al-shariah, maslahah and corporate social responsibility. **The American Journal of Islamic Social Sciences**, ۲۴ (۱), ۲۵-۴۵.
- _ Fisscher, O., and Nijhof, A. (۲۰۱۵), "Implication of business ethics for quality management", **The TQM Magazine**, ۱۷ (۲), ۱۵۰-۱۶۰.
- _ Riaz Mir, U., Hassan, S. M. & Hassan, S. S. (۲۰۱۵). Islamic Perspective of Corporate Social Responsibility. **Islamic Perspective of Corporate**, ۴۶ (۳۱), ۷۷-۹۰.
- _ World health organization. (۲۰۰۹). **the life skills education project Geneva.Who technical report series.**